





ընկեր համար տրուած ղեկըր՝ տպագրութեանց հաղորդիչ շրջերու կենսական նախնիքը կը դադարեցնեն առժամայ կերպով: Բայց անվտար կը թողուն մտաւորական զօրութիւնն, կ'ստիպուին հաւատալու թէ մտաւորական զօրութիւնը մարմինէն տարբեր ծագումն ունի, կը ըզլին, և հետեւապէս հոգեւոր գոյութիւնն փորձառապէս ապացուցուած է, թէպէտ և իւր գործելու կերպն անլոյծ միութեամբ և անխափանցելի խորհուրդներով ծածկուած լինի:

Նշանաւոր յիմարաբոյժն Էսքրիօլ կ'ըսէ. «Յիմարներու շատ մը գտնելներուն մէջ, որոց հիւանդութիւնը շարունակած է տարիներով՝ ուղեղային նիւթին ոչ մի խանգարումը դատայ, ընդհանրապէս ուղեղին շատ մը անկարգութիւնները տեսայ առողջ միտք ունեցող մարդոց մէջ: Մէկէ աւելի պարագայներու մէջ, գտնելին մէջ պարունակիւր ուղեղն աւելի և թարախուած կը ցուցնէր, առանց որ այդ անհասկաց վերայ հետք մը նշմարուէր իմացական կամ բարոյական խանգարման միջոցով իրենց մասը» (Traité des maladies mentales, t. I. p. 110):

Լատուրա, ուսուցիչ բժշկութեան փրկութեան համալսարանին մէջ, կ'ըսէ. «Մարդկային անհատականութիւնը կազմուած է երկու դաշնակից զօրութիւններէ, որոց մին գործարարականը և միւսն մտաւոր... Բայց զգայուն կեդրոնն որ կը խորհի և կ'որոշէ, առաջին շարժառիթը գիտակցեալն է, զօրութիւն մը բոլորովին անմարմին և հոգեւոր, բաժնուած մարմնական գործարարականութենէ, բայց որ աղբիւր ցուցնելու ունի մարմնոյն վրայ, և որ զայն կը վարէ ու անոր հետ կը գործէ և կ'արտաբերէ իմացական կեանքը և կամքը» Թարգմ. Ն. Յ. Վ. Փ.

## ՀԱՌՈՍԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ԱԶԳԻՆ ԾԱԳՄԱՆ ՎՐԱՅ

(4851 թիւն շարունակութիւն)

Մեր հազոյն պատմագիրը կը նշեալ տեն Այրարատն իբր «միջնաշխարհն Հայոց» (Փառս, Բուք. 143), ուր էր Հայ թաղաւորաց մայրաքաղաքն ի սկզբնէն հետէ. հոն կը գտնուէր նաեւ ազնուական իշխանաց կայանը: Դազար փարպիցի կը կոչէ Այրարատը «զուրկ աշխարհիս Հայոց» (Պատմ. էջ 28), որովհետեւ «լիւտաբ քաղաքները նոյն նահանգին մէջն էին: Ուստի քնական էր որ իւր կեդրոնական աղբիւրը գործելու համար Այրարատ անուանակոչութիւնը սկզբնականութեամբ ամբողջ աշխարհին ու Հայ պետութեան թէ՛ մերայնոց զօրն և թէ՛ նաեւ օտար պատմացի համար. վերին յիշած Փառսոստ պատմագիրը կը գործածէ «Այրարատեան տէրութեան» (էջ 22) ձեւն Հայ թաղաւորութեան իմաստով. իսկ օտարագիր մատենագիրը՝ մանաւանդ Ասորիստանցիք և Երբայեցիք՝ սոյն անունն յատկացուցած են մեր երկրին:

Այսու հանդերձ գիւրդին չէ ճշգրիտ գրական ստուգարանի Այրարատ անունն. իրաւ է որ Այր և Արատ երկուքն ալ հայ բառերէ կը բաղկանայ սոյն անունը. բայց միթէ լոկ զուգադիպութիւն մը չէ՞ այդ, և յիշեալ արմատներն ի՞նչ բան կ'ազդարարեն իրօք Այրարատայ ստուգարանութիւնն մեր աշխարհի հայերէնին մէջ փնտնելու է: Ահաւասիկ այլ և ալ խնդիրներ՝ որոնց պատասխանը և լուծումը տակաւին տրուած չէ՞. գտնէ՛ք օր մը նորագոյն հնադիտական գիւտերն աւելի լոյս սփռեն այս մասին:

Ինչպէս ուրիշն Հռոմէոս անունն ծագած է հռոմէական կայսրութեան յորջորջումը, նոյնպէս ևս Այրարատ նահանգին անուանակոչութենէն ծագում առած է Այրարատեան թաղաւորութեան՝ տիտ

ղոտը՝ զոր մեր երկրին ու աղբիւն սեպհականած են նախնի մատենագիրքը:

Համառօտելով ամփոփենք մինչեւ ցարդ մեր ըսածներն ու հաստատածները:

1. Բաւորովին ստույգ և աներկբայի է՝ թէ Հայ աղբիւն սկզբնական ծագումն Ասքանազէն ու Թորգոմէն է, որոնք իւրաքանչիւր էին. և ո՛չ թէ Հայկէն, որուն Հայ եղած ու ծնած ըլլալն իւր անունէն իսկ յայտնի կ'երեւի, ինչպէս արդէն ցուցցինք:

2. Հայկ նահապետ իբր Հայ աղբիւն նախահայր՝ ծանօթ չէ՛ երբեք մեր սեպհային հին մատենագրաց, ուստի Մովս. Խորենացւոյն աւանդածներն այս մասին՝ ըստ ամենայնի առանպելական յերիւրանք նկատելու է, առանց ո՛ր և իցէ պատմական հիման:

3. Հայկ դիւցազնը մեր նախնիք երկնից երեսը գետնեւան դրած են Որինի համաստեղութեան նոյննաւն. հետեւաբար այնքան հաւատք ընծայելու է Հայկայ անձնաւորութեան, որքան Հերակլէսի՝ Որինի և նմանաց:

4. Արմենիա յորջորջումը շատ հին է, նոյն իսկ Աստուածայունին մէջ Լեւոն Ռեմանայ կամ Armon անուանակոչութիւնը յայտնաբերւած մատենացոյց կ'ընէ մեզի՝ թէ Քրիստոսէ թ. դար առաջ Երբայեցիք կը գործածէին զայն: Բո՛ւն ըստուգարանութիւնը տակաւին խնդրական է:

5. Այրարատ անունը նոյն համարելով Ուրարտու կամ Ուրաշտու ձեւերուն հետ, շատ հին ժամանակներն Ասորիստանցիք և Երբայեցիք գործածած են Հայաստան նշանակութեամբ: Նոյն իսկ մեր երանաշնորհ թարգմանիչը Ե. Դարուն պահած են սոյն այս յորջորջումը Ս. Գրոց մէջ, բայց թէ ո՞րն է ճշգրիտ ստուգարանութիւնն այս անուն, խնդիրը դեռ որոշուած չէ: Մեծածոր Վ. Ե. Ջ. Յ. Վ. Մ.

## ՊԱԹՈՒՄ

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԾԹԵՆ ԵՐԵԿՈՅԹ  
Ի ՆՊՈՒՍ ԱԶԳ. ՈՐՈՍՈՒՄՆԱՐԱՆՆԵՐՈՒ  
17 ՓԵՏՐ. 1911

Արդարեւ տեսնալու արժանի փայլուն հանգէս, մանաւանդ առաջին անգամ տեսնող հանդիսականաց, Յիշեալ երեկոյնը համազգային պատ. ժողովը երկու կողման ուղեւաններու միջոցաւ և պատուարժան հոգաբարձուներու աջակցութեամբ պատրաստուած ըլլալով մեծ աղբիւրութիւն և տպագրութիւն կ'ընէ մայրաքաղաքի և գաւառացի բոլոր Հայոց վրայ՝ տեսնալով սերտ և նշանաւոր համերաշխութիւն երկու համազգայնոց, որք ձեռք ձեռքի տուած ամէն զոհողութիւն յանձն կ'առնեն յօգուտ և ի նպատակ իրենց Ուսումնականաց, լաւ ըմբռնած ըլլալով թէ երկու ձեռք զիրար բաղնելով ձայն կը հանեն, ինչպէս փորձով յաճախ տեսած են, յիշելով լուսահոգի Պէշիք-թաշկան բանաստեղծին իր այն երգի խօսքերն՝ որոնցմով ժամանակին կը յուզուէին և թունդ կ'ելլային բոլոր սիրասունեղ, ազնիւ և վեհ սրտեր՝ երգելով միաբանութեան թուականէս կէս դար առաջ Պոլսոյ Լիւթեմարտիկ ընդարձակ սրճարանի սրահին մէջ տեղի ունեցած Ռաֆայէլ և Մուրատ վարժարանի սանուց շքեղափայլ հանդէսին, զոր կը տօնախմբէին ի փառս և ի պարծանս այդ անմահ բարեարարաց՝ Նուաստս իսկ նոյն ձմեռ բարեազդեարար Պոլիս գտնուելու և նոյն հանդէսին ներկայ ըլլալուն՝ ազատարար կ'երգէին և կը հրճուէին ի սիրտ և հոգի իրենց մի մարմին, մի հոգի հիւսուած: Ոչ ոք կը ճանաչէր թէ ո՞րն էր Պոլսոս իսկ միւսնոյն Նշմարելով կը բերկրէ լիապատար սրտով և լսելուայն՝ կեցցէ՛ներ կը դրոշմէ սրտիս խորը Նուաստս չէ լսած

և երբեք չէ տեսած երկու համազգային ժողովուրդը այս կերպ սիրոյ սերտ կապով միացած: Ապաքէն նախանձելի և աղբիւրցիկ բարի օրինակ բոլոր տիեզերաց մէջ գտնուող համազգայնոց: Ասոնց պետերը կը գտնուէին ազնուաշուք Յ. Փիլոյեան և Զիլինկիբեան էֆէնտիք՝ որք՝ հոգաբարձու մեծ, անդամակցաց հետ, ի գլուխ կը հանէին այս ազգօգուտ և նախանձելի հանդէսը:— Հասութի երկու երրորդը՝ Հայոց մեծամասնութեան և մի երրորդն իրենց համազգային եղբարց յատկացուած էր:

Հակառակ ելունակի ցուրտ և անձրեւալից օդին՝ արք, տիկնայք և օրիորդք կը դիմէին նոյն հանդէսին՝ շուրջ 400 անձինք, որոյ հասոյթը կը գոյանար 600 ըութիւն աւելի: Ի հետաքրքրութիւն պատշաճ կը համարեմ տողել հոս համառօտիւ նոյն շքեղ ընտանեկան երկոյթին ծրարգիրն, եղած գոնազան հանդէսներն, արեւելեան և հայկական երգերն ու պարերը, որոնք կ'ախտիւն զգայուն սիրտերը ի հրճուանօք:

Թատերասրահը ողողուած՝ լուսաւորուած էր երկտարական շուշուղուն լուսովը, որոյ ճառագայթներն անդադարձած ըլլալով զգլիւր տարազներու, և ճակատին, վիզերին և կուրծքերին բոլորած հին օրինայ թանկազին ռակներու տիկնանց վրայ՝ ևս քան զիս փայլ մը կուտային շքեղ հանդէսին՝ յիշեցնելով նահապետական վաղեմի օրերն ու յիշատակները:

Ելեկարական լոյսով նախ յերեւան կը հանուէին Վարդան Մամիկոնեան՝ Աւարայրի դաշտէն վերադարձած՝ խմբական քառաձայն երգով, նոյնպէս Հայոց կըռապաշտութենէ Քրիստոնէութեան դարձը՝ որոնք իրագործուած էին ճարտարութեամբ Մեծ. Եր. Տիւրպետեան էֆ. ի. — Այս նշանաւոր տեսարաններու յաջորդեց մի արարուած՝ Գոյ յորջորջուած կատակերգութիւնը, խմբական քառաձայն երգով երկուսն անձնաւորութեանց, որոց ուսուցիչը կը գտնուէր հոգաւոր Մեծ. Արամեան էֆ. ի. — Դերերու բեմադրութեան կը հանդիսանար Գ. Արիստեան, Հանրի Պայեան, Գր. Պայեան Դերասաններով և Տիկ. Զարուհի Բարաշանեան Դերասանուհոյն հետ՝ որոնք ոչ սակաւ ծափահարուեցան կեցցէներու աղաղակներով, ի գոհուանակութիւն սրտից:— Կէս դիւրը սահած անցած էր և ահա սկսան երգական, արեւելեան և հայկական պարերը մին քան զմիւսն դիմելի և հիացուցիչ՝ որոնք մինչեւ արշալոյս անքուն կը պահէին բարեգործող աղքատէր հանդիսականքը:

Երեւելի նուագախումբ մը գառորի պարի կը հրաւիրէ երկուսն հանդիսականներն ընդարձակ սրահին մէջ և ահա 60-70 զոյգ բոլորակ կը կազմէին և այնպիսի ձեւերով կը թաշտէին՝ որոց նմանը այս կողմերը տեսնուած չեն:— Լեզգիկա կոչուած պարն առանձին պարեց Վրացի երրորդական մը մեծաւ եռանդով և զարմացուց բոլոր հանդիսականներն իր յոյս պէսպէս արագաբայ շարժումը: Ներով զոր անկարելի է գրելով նշեալ բաղնիք:— Զգլիւր տարազով տիկնայք մը իսկ այնպիսի արեւելեան և հայկական հինօրեայ պարով մը ի տես եկաւ՝ որն որ յաւէժահարս մը կը կարծուէր թեւեւ, ոտքերու և ձեռաց վեհ և սիրաղեղ շարժումներով յինքն կը ձգէր վիշքը Դերասանաց ամէն աչքերը: Ասոր յաջորդեցին հայկական և արեւելեան պարեր՝ արեւելեան նուագներով և երգերով, զորոնք միայն Կովկաս շրջողները անհամար ձեւերով կը կարծեն հոս նոր կեանք և ոգևորութիւն մը կ'առնուր և հին օրերու յիշատակութիւնը մարդու սրտին մէջ կ'արթնցնէր: Երջանիկ են արդարեւ այն ամէն անձնաւորութիւնը որոնք բնականութեամբ այս կողմերը հաստատուած են: Այնպիսիք իրենց ձանձրոյթը կը փառաբան

միշտ այս և այսպէս թաղեցործական և աղքատիական հանդէսներով:

Իցիւ թէ Տրապիզոնի Հայ ժողովուրդն իսկ ժամանակին զնահատած ըլլար՝ փորձառու անձի մը լրագրի միջոցաւ՝ իր ամենայարմար հոգեբաւ վրայ թատերատեղի մը կանգնելու մասին տուած յօդուածներն ու խորհուրդները՝ որով այժմ կառուցուած պիտի տեսնէին իրենց կիսաշէն մնացած հաստատութիւնները:

Տեղա՛ Կաթողիկէ Հայ ժողովուրդն է որ ջանացեր է ժամանակին ամենայն եռանդեամբ այս ընդարձակ թատերաւայրը մէջ բերելու իր երկյարկ Առաջնորդարանին մէջ, վարձու տալով միշտ ամէն սղգի թատերապետներու վերնաշարին և առաջին յարկը Գաղաքապետութեան՝ ի ձրիաւարժ քառարարականութեան ամէն աղբի մանկուոյն:— Կեցցեն ընդ երկար յաւերժական անմահ օրհնութեամբ սոյն Աղք. բարեգործական երկերութիւնն՝ որն որ մտադիր է Ս. Զատիկէ վերջ նշանաւոր մեծ երկոյթ մը տալ ամէն աղքատ, ի նպատակ յօգուտ երկուսն Ուսումնարաններու:

Թ. Մ.

Պատ.մ. 26 Փետր. 1911

## ԱԶԳ-ԱՅԻՆ ԵՐԵՍՓՈՒՄԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

Տիւն, Երեւի. Ժողով, Էյլեմէն սանրա սառթ 3 պուշուգուտ, Կ-Բաթրիք էֆ. հազրէթ լիւրինն նախագահութիւնը վէ Արամ էֆ. Երամեանի տեսնալու թիւնը թանթըրտա, 30 աղա հազր օլարաք ինթիւր իմ միջ տիր, Կ-Բաթրիք էֆ. նին բուլաղաղաթ վէ լիւր իմ. Յա. բութիւն Եյլ. ձառնեան տախի հազր պաւլունմը աղ:

Էյլեմէն եկել երեսփոխան Գեյ. Յովհաննէս Մ. Վ. Թուրքեան իւլ Թրապիզոն երեսփոխանը Պոլսոյ էֆ. Միւրտեան թէպրիք իսկ միջ տիր, Պատէհու զապթը սապրք օլուտուպ, պաղը թառիթ իւլ թասաղիլիտին սոնրա, պիր զէմանտան պէրու Վարչ. ժողով թորանտա մատըղը վէ իւլէրէ պաղըլումաւըղը հազգընտա Կ-Բաթրիք էֆ. թարափընտան վաղը օլան իմ իրաղ՝ հազարը տիգըլաթա ալընարաք, պիր միւտտէթ միւլաղէրէտէն սոնրա, միւլարիլէյն թարափընտան պու տէֆա ումուլ աղալարա պիրէր միւլէսիր մէջ թուպ հաղըլարաք, մէջ իմէ տաղէթ իսկ միւլէրէ, վէ կէլ մէկէնէրին եկելին տիգըլէրին ինթիլապ օլընմասը գարալաշտըլըլը աղ:

Իրանն Նոր-Ջուղա չհրինտէ Էյլմէնի գաթիլըլէրինն էյլաղը միւլէրէսինն սաթիլէր էլինէ կէլ մէջտէ օլուղընա վէ զաթիլն պիր ինթիլապ բուհանի իւլ պիր տէ կէլ բահիպ մէլ ճուտ օլուպ, կէլնի, կէլնիլէրտէ, անլաղըլըղընա կէլ օրէ, սաթիլըլ գարուրէթ վէ Գեյ. թարափընտան, տիգըլ իսէ բէք ինթիլապ օլուղընտան, պիր մուտալինէ միւլէրէս իտուկինէ, վէ Պաղապատա միւլի մէջթէպիլիլ պուլըն մատըլընտան, միւլէթիլ չընուգարընըն Արամս Թարապիլթ մէջթէպիլիլն տիլամ իտէրէ, մէջնիպ վէ միւլէթիլէրին զայպ իմ մէջտէ օլուղըլընա տալի Արամ էֆ. ինթիլապ մէջթուպը թէքար օլուպ մըլ աղը, Կ-Բաթրիք էֆ. Նոր-Ջուղա տա կէլն բահիլին վէ Գեյ. թարափընտան հազգալի պիր թասթալըղտան նալի օլուղընը թէլսաթիլ պիւսան, ֆաղաթ էյլաղը միւլիլէնն սաթիլէր էլինէ կէլ տիլիլնն օլուղըն օլումասը լաղըլ կէլ տիլիլն, վէ հաղընտա օրաւա միւլէթիլ տիր պիր զանապ կէլն տէրիլէնէ կէլնն, թարափընտան Էյլմէնէ Թարափընտան, վէ Պաղապատ կէլննէ, մանէլի կէլալիլ՝ հալ վէ վաղըլըլարը սըրապընտա օլուպ, պուլընա իւլ բուհապանն տալի զայիսը վէ միւլէթիլ



Գուարա, Յովն. էֆ. Գարտապետ  
սան կենդնեթոյ Գարտ. Կոթիթ թարապետ  
սան Կ-Բաթրիգէ էֆ-Կէ վրիթուտ իտէ  
պազը քանանայարա թէ՛նք ոլունան  
դազէթալարտա նէշը իտիլէն թահրիրա  
մալլիմէ հազգընաա, էէրէ մէնէլիմէ մ  
սաաաա ոլունուսա, Կ-Բաթրիգէ էֆ-Կէ  
րէթէրնտէն պազը իտիլքաանաթտա պ  
լունանաաղընը, վէ թահրիրաթըն պ  
ֆըգըլաարնտան տուալը իլգանաթ վէր  
իսթէտիկինի պէեան իմմիշ տիր Գարտա  
սան էֆ-Կէն պէեանաթը հազգըն  
մուալիսաթէն պէեան իտիլմէմէզ շարթը  
իսթիլգանաթ վէ իլգանաթընա, խալլի  
գազգէրտէն սոնրա մուվաֆաաթ իտ  
մէզըն, էֆ-Կէ միււմալէշ, Գարտ. Կ  
թիինի թահրիրաթըն ֆըգըն պէ ֆըգ  
օգուեաաազ, տէմիշ տիր քի. «Շիթու  
դատար Րոմաաաա, Իիւրաթի շէրիթ թ  
րաֆընտան Կ-Բաթրիգէիթիմէզ կէ  
թահրիրաթըն» հէր Բազալար հազար  
թընըն մալիսաթըլարը իլէ ոլունուս

Զարչնպիր կրեւիւ, չէրթմիզտէ պո-  
լընան Իսկիւիդ ամիրաւը Սըր էմոնտ  
Բոն, Խնկլթէրրա սէֆիրի վէ սէֆարէթ  
պաշ թիշնէմանը վէ քէնտը շէքնանը  
մայէթթլէ պիրկըտէ մապէշնը Հիւմայուս-  
նա ազիմէթլէ, հուզուրը Շահանէյէ գա-  
պոււ ոլընմըլ տըր: Ալիբալ, զրալ ժոյ-  
ժըն նամի ժախաւսընը Զաթը հազըթըր  
Բատթէպիսէ թէշմիւ իթմիկի ուրդաւս պիր-  
նուլթէգ իրաւի թիթիշ, վէ Զաթը Շահանէ-  
տէ պէնտնէ թէշնէգըիւր իլմէմիլէր տիր-  
Ալէշմ, ալաֆը, սաաթ Տուէ ամիրալըն չէ-  
րէֆինէ սէրալաւա զիտաֆէթ վէրիլիպ  
Զաթը Շահանէ՝ սուլթանըն ոթթանընտ  
սաղաւըրդաւս սէֆիր վէ սուլարընտա ա-  
միրալ ուլարապ ախըր մէվզը պուեուր-  
մըլլար տըր: Զաթը Շահանէնին գարըր

ճկվապէն, «Էկէր արեագատար տէվէթլէ  
պու պապտէ պիր քօնֆէրանս ագտըն  
թէքլիֆ իտէրէրսէ, պու. թէքլիֆ՝ պիթ.  
թապի նազարը տիգգաթա արննաճա  
տրո») տէմիշ տիրւ։ Պէրլինտէն արննա

իտիւմէսինի խթնէմէնէնէկի, վէ է կէնէ  
սէօզլէրնի թահէր ատտ իթմէս լազլը  
կէնէն պիրի վար իսէ, օ տա ճալիէ հա-  
զըր օլաւը, վէ իսթէրսէ օնը՝ քէնէն  
սինի տուէլլօտա տաւլթ իթմէսի իչին, վ-  
3. Մուխալիֆ մէպուսլար՝ սէօզլէրնի  
սերպէնէնէ աննազ Մէճնար մէպուսանտ  
պէնան իտէպլէնէլէրնիւնէն, էկէր օրա-  
տախի տուէլլօ իթնարիւլէ սէօզլէրնի  
իտիլորսէ, սօնրա իչին նէրէյէ մալաւնար

Բրօտոս զպէթասնս օգուտալը  
կէօրէ, Երտըզտա պիւ Բում ասքը վ  
ֆաթ իծտկիւնտն, տէֆնի իշնի լըթ  
Բում զլիւսէնէ խապը վէրիլիշ, ի  
քն մէջքիւ քլիւսէնէ ճնտաղէնի տէֆ  
մուամէթի իծրա օլունուրէն, միւթէյ  
ֆանըն վիճուտիտէ պքընէր կէօրիւ  
րէք, վիճուտն ամլապաճա մուս  
հէնէրի իշն Բում զալիլիլ թարաֆըն  
ճնտաղէնի տէֆնի թէնիթի իտիմիշ տ



